

UDK 091:929 Kujačić J.

Preliminarno saopštenje

Marijana TERIĆ (Nikšić)

Fakultet za crnogorski jezik i književnost – Cetinje

marijana.teric@fcjk.me

RUKOPIS DR JOVANA KUJAČIĆA IZ 1950. GODINE

U ovome radu ukazali smo na postojanje rukopisa dr Jovana Kujačića iz 1950. godine koji se čuva u Zavičajnome muzeju u Nikšiću. Analitičkim sagledavanjem rukopisa opisali smo proces nastajanja prijevoda *Ilijade* na crnogorski jezik. U tome pogledu uradili smo komparativni pristup toga rukopisa sa izdanjem *Ilijade* iz 2003. godine (DANU, Podgorica) i opisali određene sličnosti i različitosti u njihovome koncipiranju. Na kraju istraživačkoga zadatka skrenuli smo pažnju na zavidnu kreativnu energiju dr Jovana Kujačića kao i na specifičnost njegova rukopisa.

Ključne riječi: *dr Jovan Kujačić, rukopis, Ilijada (2003), prevodilačka djelatnost, komparativni pristup*

Kad se 2003. godine u izdanju DANU pojavio prvi crnogorski prijevod *Ilijade*¹, čitalačka javnost upoznala se s rukopisom dr Jovana Kujačića (1869–1958), staroga gotovo pola vijeka. Pomenuti prijevod, kako nam opisuje Balša Brković u uvodnome dijelu štampanoga izdanja, sačuvan je kao rukopis u ogromnoj svesci uredno koncipiranoj od predgovora, uvoda i fusnota sa većim brojem starogrčkih riječi i preciznim datumom završetka rada: „Herceg Novi, 15. I 1951. svega – 24, 417 stihova“. Ocjenjujući rukopis „kapitalnom vrijednošću crnogorske kulture“² Balša Brković otkriva da je riječ o integralnome prijevodu *Ilijade*, utemeljenom na crnogorskome jezičkom standardu.³ Ono što, takođe, saznajemo jeste da je taj dragocjeni rukopis sačuvan od uništavanja za vrijeme rata u Mostaru, zahvaljujući prijatelju porodice Kujačić, koji ga je 1999. godine poklonio Dukljanskoj akademiji nauka i umjetnosti i

¹ Prvo pjevanje *Ilijade* s ruskoga prijevoda na crnogorski preveo je Njegoš u desetercu, a 80-ih godina XIX vijeka Labud Vrbica u *Crnogorki* i *Novoj Zeti* objavio je prijevode s grčkoga prva četiri pjevanja *Ilijade*, u četrnaestercu.

² Balša Brković: „O prvom crnogorskom prijevodu kapitalnog starohelenskog epa o padu Troje, Homerove *Ilijade*“, u: Homer: *Ilijada*, DANU, Podgorica, 2003, str. 18.

³ Isto, str. 17.

time dozvolio da prevodilački poduhvat Jovana Kujačića, zajedno s ljudima na čelu ove institucije, ugleda svjetlost dana.

Publikovanje prijevoda jednoga od najstarijih književnih djela evropske književnosti (Homerove *Ilijada* i *Odiseja*) značajan je projekat Dukljanske akademije ali i Kujačićeva stvaralačkoga angažmana. Ono što danas znamo o ovom autoru jeste činjenica da je kao ljekar i prevodilac, još u studentskim danima, pokazao interesovanje za prevodilačku djelatnost ne samo radova iz oblasti medicine. U tome pogledu, poznati su njegovi prijevodi s različitih jezika: ruskoga – *Društveni položaj u Rusiji*, *Šta je umjetnost* i *U čemu je moja vjera* Lava Tolstoja, s kojim je bio i prijatelj, latinskog – Aristotelova *Politika*, starogrčkog – Homerova *Ilijada*, francuskoga i njemačkoga – studije I. Ilića Mečnikova *O prirodi čovjekovoj* i *Odlomci iz filozofije optimizma* i dr. Sa još 23 monografije iz više medicinskih grana i 146 stručnih i naučnih radova u raznim časopisima i publikacijama, kao i 13 prevedenih djela, Kujačić se tretira kao „najproduktivniji medicinski pisac i prevodilac u istoriji crnogorske medicine do sredine prošlog vijeka“.⁴ Sve to jasno govori o ozbiljnosti kreativnoga angažmana Jovana Kujačića, čiji rukopis analitički sagledava Novak Kilibarda, ukazujući na brojne specifičnosti prevedenoga strohelenskog epa kao i intelektualne sposobnosti njezina autora. Iako je takvom kritičkom opservacijom današnji čitalac upoznat s pravom vrijednošću, kako se vjeruje, jedinoga sačuvanog rukopisa koji se nalazi u Dukljanskoj akademiji, naša dužnost je da ukažemo na postojanje još jednoga, čini se zaboravljenog rukopisa toga djela, koji se sad čuva u Zavičajnome muzeju u Nikšiću.⁵

Prije nego što pristupimo analitičkom determinisanju pronađenoga rukopisa, prenosimo kratak dio teksta iz intervjua s poznatim slikarom Mirkom Kujačićem, sinom dr Jovana Kujačića, koji o svome ocu iznosi ovo:

„Moj otac (...) maturirao je u Sremskim Karlovcima u narodnoj nošnji, crnogorskoj bjeljaci (to je onaj bijeli gunj) i opancima. U Sremskim Karlovcima se učio grčki od trećeg razreda, a latinski još od prvog. I tako je mogao on da prevede i prepjeva Homerovu ILIJADU sa grčkog. Očeva knjiga sjećanja, kao i prevod ILIJADE i sada su u rukopisu vrlo lijepo ukoričeni njegovom rukom, jer je otac volio da se bavi nekim ručnim radom.“⁶

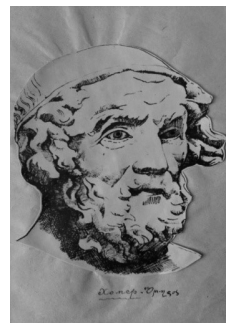
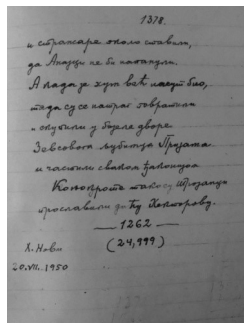
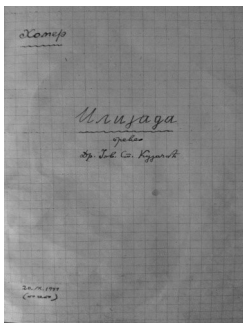
⁴ Preuzeto sa: www.medicinabar.com 24. 10. 2014; 19:04 h.

⁵ Nažalost, ne postoje precizni podaci o vremenu i načinu prispjeća toga rukopisa u muzejski fond. Posredno se može zaključiti da je do toga došlo šezdesetih godina prošloga vijeka. U to vrijeme rukopis nije imao muzejsku vrijednost, pa je postao dio muzejske biblioteke, za čiji su inventar vezane signature na njegovim koricama.

⁶ „U ateljeu Mirka Kujačića“ (četvrtak, 20. mart 2008). Ovaj intervju je objavljen 1982. u mostarskom MOSTU br. 51–52, časopisu za kulturu i društvena pitanja. Preuzeto sa: www.divninitekstovi.blogspot.com 28. 10. 2014; 11:21 h.

Ovaj podatak iz navedenoga intervjuja potvrđuje i prijevod koji je dospio u naše ruke, a radi se o ručno ukoričenoj svesci koju je Kujačić vrlo pedantno uredio.

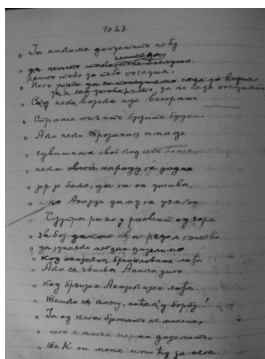
Kad uzmemo u obzir godinu nastanka pronađenoga rukopisa, moramo naglasiti da je sačuvan u izuzetno dobrom stanju. O prohujalim godinama svjedoče požučeli listovi i zastarjeli miris papira koji se oseća prilikom prelistavanja. Na osnovu informacija kojima raspolažemo iz pronađenoga rukopisa, započetog 20. IX 1949, a završenog 20. VII 1950. godine u Herceg Novom, sa 24.999 stihova, zanimljivo je zapažanje da je do nastanka drugoga rukopisa (15. I 1951) prošlo svega pola godine. Iako je rukopis sačuvan u veoma obimnoj svesci koja sadrži 1378 strana, on ne poseduje uvod, predgovor i fusnote poput drugog. Međutim, na uvodnoj stranici rukopisa, nalazi se isečena i nalijepljena slika autora čuvenoga spjeva *Ilijade*, Homera, dok je ispod prijevoda svakoga pjevanja, zabilježen i starogrčki natpis, pri čemu nam tako strukturirana sveska svjedoči o ozbiljnosti posla kojem je Kujačić pristupio.

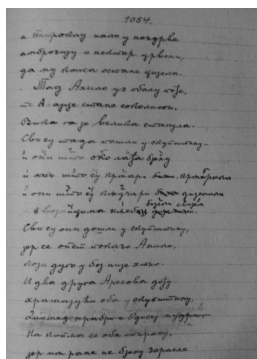
Iako nedovoljno značajan za analitički pristup rukopisu, svakako je interesantan i pronalazak jedne slike, koju je po svemu sudeći, Kujačić iseкао iz određenoga štiva, ali je, iz nama nepoznatih razloga, ona ostala u svesci. Riječ je o slici srpskog pripovjedača, Paja Markovića-Adamova, prvoga vlasnika i urednika književnoga časopisa *Brankovo kolo*, koji je počeo izlaziti u Sremskim Karlovcima 1895. godine. Razloge njenog postojanja u Kujačićevu prijevodu ne možemo znati, ali vjerujemo da je za autora rukopisa imala posebno značenje.

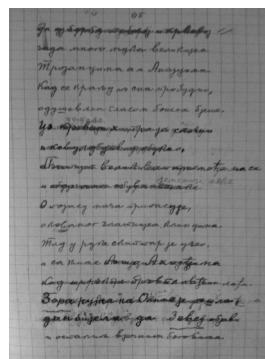
Sitno pisanim, čitkim ćirilčnim pismom, Kujačić ređa stihove epa vodeći računa o interpunkcijskim znacima i redosljedu riječi u stihu, pri čemu se s lakoćom prati svima nama dobro poznata priča o padu Troje. Ono što odmah uočavamo u tekstu koji čitamo, a što nam ipak ostaje nejasno, jesu podvučene pojedine vlastite imenice u prvim nekoliko pjevanja (Zeus, Atrej, Apolon, Ahil, Hera, Prijam, Agamemnon...). Da je Kujačić predano radio na svom prijevodu *Ilijade*, govore i korigovani djelovi rukopisa, ispisani različitim mastilom. Brojne stihove, naročito u posljednjim pjevanjima epa, prate ispravke različitoga tipa. Na određenim mjestima autor je pojedine riječi obilježavao brojevima (slika 2), dajući im tako drugačiji redosljed. Jednu boju mastila zamjenjuje drugom (slika 1), a takođe se uočava da je na prethodno brisani stih ispisan drugi (slika 3).

Slika 1

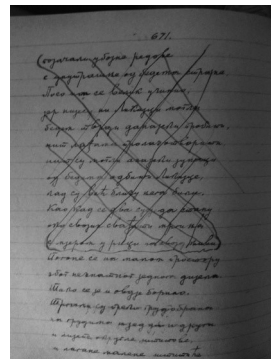
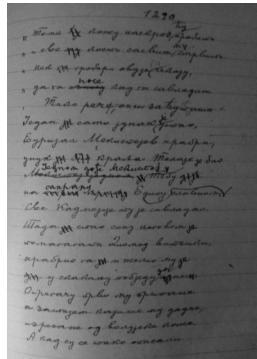

Slika 2

Slika 3

Navedeno potvrđuje činjenicu da se Kujačić iznova vraćao osnovnome prijevodu, mijenjajući brojne stihove, pažljivo vodeći računa o smisaonosti teksta koji ostavlja na stranicama rukopisa. Brojnost njegovih korekcija te umiješanost različitih boja mastila (crna, plava, zelena, pa čak i grafitna olovka), kao i razlivenost mastila na nekim stranicama, najbolji su svjedok uložnog napora dr Jovana Kujačića da što kvalitetnije finalizuje svoj prevodilački poduhvat. Poput najznačajnijih autora svjetske književnosti (na primjer Flobera), prepoznatljivih po veoma predanom i pažljivom pristupu pisanju svojih umjetničkih djela, tako se i kod Kujačića, kao veoma posvećena „radnika svoga posla“, uočava prekrajanje pojedinih djelova svoga prijevoda, brižljivo kraćenje stihova, ali i selekcija određenoga leksičkog materijala:

Imajući u vidu koncepciju rukopisa iz 1950. godine, za koji vjerujemo da je u to vrijeme predstavljao završeno autorsko djelo u potpunosti pripremljeno za štampu, odlučili smo uporediti ga s izdanjem *Ilijade* iz 2003. godine (DANU, Podgorica). Komparativnom analizom dvaju prijevoda, primijetili smo određena odstupanja, na koja želimo ukazati u cilju osvjetljavanja načina izrade prevodilačkog zadatka. Da se Kujačić suočavao sa teškoćama oko prijevoda uvodnih stihova *Ilijade*, otkriva početak tih stihova, koji su, kako se jasno vidi u svesci, promijenjeni i ispisani drugačijom bojom mastila u odnosu na tekst koji slijedi. U tome smislu pratimo tekst iz rukopisa i objavljene knjige, koji karakterišu određene izmjene:

RUKOPIS:

„Pjevaj ljutnju zlokobnu boginju
Ahileja Pelejeva sina
Ona jade zada Ahajcima.
Moćne duše mnogijeh junaka
proganjala je u mračni pakao,
a njih sama, kao plijen, dade
gladnim psima, a gozbu pticama.“

KNJIGA:

„Pjevaj ljutnju zlokobnu, boginjo,
Ahileja Pelejeva sina.
Ona zada jada Ahajcima,
mnoge duše hrabrih junaka
bacila je u mračni pakao,
a njih same ko plijen ostavi
gladnim psima i divljim ticama.“

Poput navedenih, brojni su primjeri u kojima su riječi iz Kujačićeva rukopisa promijenjene u druge, vjerovatno stilski prijemčivije tematici djela. Tako, umjesto Kujačićevih stihova: „i vi drugi Ahajevi junaci“, dobijamo „i vi drugi ahajski vojvode“; „a ucjenu sjajnu prihvatiti“ – „a cijenu sjajnu prihvatiti“; „il’ ja isti il’ Ahajac drugi“ – „ja il’ drugi Ahajac pokori“; „Gle ti njega!“ – „Viđ ti njega!“; „krenuo na lađi iz Lakademonu“ – „pošo lađom iz Lakademonu“; „Velji jadi Trojance čekaju“ – „Teške muke Trojance čekaju“;

„iz kreveta hitro je skočio“ – „iz ložnika hitro je ustao“; „moja vjerna i čestita žena“ – „moja vjerna i čestita ljuba“; „a prsi je bio upalijeh“ – „a prsi je uleknutih bio“ i sl.

Dakle, kao što su se urednici objavljenoga izdanja *Ilijade* trudili da svojim intervencijama utiču na kvalitetniji stih, tako se i sam Kujačić „borio“ sa sopstvenim prijevodom, izmještajući redosljed riječi u stihu, ispisujući novi na prethodno nepotpuno obrisani stih. Na nekim mjestima otkrivamo da se upravo taj nepotpuno obrisani stih, koji se nazire ispod onoga koji ga prekriva djelimično, našao u *Ilijadi* iz 2003. godine.

Posebnu pažnju prilikom komparativnoga sagledavanja Kujačićeva rukopisa i objavljenje knjige privukle su nam riječi koje su, za razliku od izvorne verzije, u štampanome tekstu jotovane:

„za Hristovu lijepu **djevojku**“ (rukopis)

„za Hristovu lijepu **đevojku**“ (knjiga, I pjevanje, stih 191, str. 25)

„našo ga je tu **gdje** mirno spava“ (rukopis)

„našo ga je tu **đe** mirno spava“ (knjiga, II pjevanje, stih 29, str. 37)

„pa kada su Jelenu **vidjeli**“ (rukopis)

„pa kada su Jelenu **videli**“ (knjiga, III pjevanje stih 270, str. 58)

„sjedi **ovdje** pored mene starca“ (rukopis)

„sjedi **ovđe** pored mene starca“ (knjiga, III pjevanje, stih 286, str. 58)

„**Djece** joj je dvanaest umrlo“ (rukopis)

„**Đece** joj je dvanaest umrlo“ (knjiga, XXIV pjevanje, stih 965, str. 367)

Međutim, bez jotacije ostale su riječi *sjesti*, *sjekira*, *sjutra*:

„dotjerao da u njega **sjedne**“ (rukopis)

„dočerao da u njega **sjedne**“ (knjiga, XI pjevanje, stih 712, str. 173)

„ono ti je nalik na **sjekiru**“ (rukopis)

„ono ti je nalik na **sjekiru**“ (knjiga, III pjevanje, stih 105, str. 56)

„**Sjutra** ćemo u zoru misliti“ (rukopis)

„**Sjutra** ćemo u zoru misliti“ (knjiga, IX pjevanje, stih 990, str. 146)

Za razliku od prve verzije Kujačićeva rukopisa u kojoj je autor ostao dosljedan izboru odgovarajućih riječi, štampano izdanje *Ilijade* karakteriše neujednačenost prijevoda, kao u ovim stihovima:

„Andromaha Hektorova **žena**“ (rukopis)

„Andromaha Hektorova **ljuba**“ (knjiga, XXII pjevanje, stih 820, str. 334)

„Ali **ženu** Andromahu divnu“ (knjiga, VI pjevanje, stih 590, str. 105)

„Etramila Pitejeva **ćerka**“ (rukopis)

„Etramila Pitejeva **šćerka**“ (knjiga, III pjevanje, stih 254, str. 58)

„Dodi amo, moja mila **ćerko**“ (knjiga, III pjevanje, stih 285, str. 58)

„baš zbog tebe, **kćeri** moja mila“ (knjiga, III pjevanje, stih 354, str. 59)

Interesantno je pomenuti i upotrebu imenica *ptica* i *huka*, koje su različito upotrijebljene u tekstu. Tako, umjesto Kujačićeva prijevoda:

„Testarović, prvi lovac **ptica**“ „**Uka** stoji, daleko se čuje...”

u štamanom izdanju nalazimo:

„Testarović, prvi lovac **tica**“ „**Huka** stoji, daleko se čuje...”
(I pj., stih 120, str. 24) (II pj., stih 237, str. 39)

Nestandardna upotreba imenice *sveštenik* ostala je sastavni dio kako rukopisne tako i štampane verzije starogrčkog djela:

„Tad je bio među Trojancima
neki Dares, **svještenik** Hefestov...” (V pjevanje, stih 14, 15, str. 79)

„Ko pravog je njega **svještenika**
poštovao narod kao boga.” (V pjevanje, stih 127, 128, str. 80)

Komparativnim sagledavanjem pomenutih prijevoda željeli smo ukazati na stvaralački proces nastajanja književnoumjetničkih djela, u ovom slučaju prijevoda *Ilijade* na crnogorski jezik. Imajući u vidu da je publikovano izda-

nje *Ilijade* nastalo na osnovu Kujačićeva rukopisa iz 1951. godine, a rukopis do kojega smo došli datira iz 1950. zaključujemo da je riječ o dva autorska rukopisa odnosno redakcijama nastalim u različitom periodu. Iz toga razloga napravili smo komparativni pregled prvoga rukopisnog i objavljenoga djela, a potom pokušali utvrditi stepen sličnosti ili različitosti u njihovom koncipiranju. Na koji način je Kujačić određene prevodilačke nedoumice riješio u prijevodu iz 1951. godine te kako su pojedine riječi strukturirane ostaje izvan naših saznanja. Međutim, brojnost stilskih korekcija u prvome rukopisu, čera nas na pomisao da je Kujačić pristupio izradi drugoga kako bi ponudio što pregledniji tekst, prijevod oslobođen umetnutih ispravki.

Zadržavajući se na koncipiranju i izradi autografa iz 1950. godine, smatramo da je Kujačić iskazao zavidnu kreativnu energiju, lucidno snalaženje u oblikovanju teksta, kao i sposobnost selekcije leksičkih jedinica kojima želi najbolje predočiti imaginativne zamisli starogrčkoga djela. Ukazujući na značaj stvaralačkoga procesa, u kome se neko djelo rađa, Radovan Vučković naglašava da se pojam kreativnosti procjenjuje upravo „po količini radne energije i talenta piščevog uloženog u napor da se u delu rasporede elementi koji ga tvore na najbolji način koji će privući čitaoce, pa tako dokazati svoju vrednost“.⁷

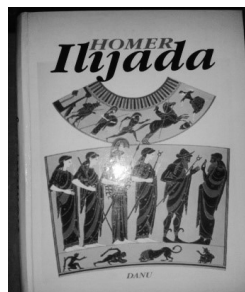
Godinu dana, koliko je trajao Kujačićev prevodilački projekat, dovoljno govori o serioznosti završena posla, čiji detalji poput nalijepljene slike Homera, kao i umetnute slike pripovjedača Paja Markovića, svakako, utiču i na specifičnost opisanoga rukopisa. Pišući o značaju Kujačićeva stvaralačkoga rada, crnogorskoga prijevoda *Ilijade*, Novak Kilibarda, u predgovoru objavljenoga izdanja, ističe da je dr Jovan Kujačić „metodom suptilne selekcije, izabrao lekseme, stileme i žanrovska poetološka sredstva iz klasičnog deseterca za stih kojim je preveo Homerov heksametar“.⁸ Osim toga, primjećuje i „osjetan uticaj Njegoševe specifikacije klasičnog usmenog deseterca“.⁹

Uzimajući o obzir navedeno, želimo još jednom skrenuti pažnju na ukupnu sliku stvaranja crnogorskoga prijevoda, pokazujući čitalačkoj javnosti postojanje još jedne verzije Kujačićeva rukopisa, kojom pratimo razvoj teksta od prvobitne zamisli autorove pa sve do danas publikovanoga djela.

⁷ Radovan Vučković, *Pisac, delo, čitalac*, Službeni glasnik, Beograd, 2008, str. 256.

⁸ Novak Kilibarda, „O Homeru i njegovoj *Ilijadi*“ (Uz prijevod *Ilijade* dr Jovana Kujačića), u: Homer, *Ilijada*, DANU, Podgorica, 2003, str. 15.

⁹ Isto.

Na kraju istraživačkoga rada nadamo se da smo analitičkim sagledavanjem značajnijih elemenata tekstualne strukture prijevoda pokušali ukazati na vrijednost sačuvane rukopisne tvorevine.

Literatura

- Brković, Balša: „O prvom crnogorskom prijevodu kapitalnog starohelen-skog epa o padu Troje, Homerove *Ilijade*“. U: Homer, *Ilijada*, DANU, Podgorica, 2003.
- Kilibarda, Novak: „O Homeru i njegovoj *Ilijadi*“ (Uz prijevod *Ilijade* dr Jovana Kujačića). U: Homer, *Ilijada*, DANU, Podgorica, 2003.
- Vučković, Radovan: *Pisac, delo, čitalac*, Službeni glasnik, Beograd, 2008.
- „U ateljeju Mirka Kujačića“ (četvrtak, 20. mart 2008), Dostupno na: <<http://www.divninitekstovi.blogspot.com>>, Preuzeto: 28. 10. 2014. godine.
- <<http://www.medicinabar.com>>, Preuzeto: 24. 10. 2014. godine.

Marijana TERIĆ

JOVAN KUJAČIĆ'S MANUSCRIPT OF 1950

In this paper, the author reflects on the manuscript of Dr. Jovan Kujačić of 1950, which is kept in the Homeland Museum in Nikšić. Through analytical review of the manuscript, the author describes the process of creating the translation of the *Iliad* into Montenegrin. In this regard, the manuscript is compared with the release of the *Iliad* from 2003 (DANU, Podgorica), with similarities and differences in their conception discussed. Finally, the author draws attention to the remarkable creative energy of Jovan Kujačić, as well as the specificity of his manuscripts.

Key words: *Jovan Kujačić, manuscript, Iliad (2003), translation activity, comparative approach*